

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

УДК 001:94(477)(092)

В. Степанков

ПОДВИЖНИК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

В. Степанков. Подвижник історичної науки. У даній статті зроблено спробу змалювати в основних рисах картину життєвого шляху й наукової творчості сучасного видатного вченого й організатора історичної науки в Україні Валерія Андрійовича Смолія. Відзначено найважливіші віхи біографії, що дозволяють простежити процес формування його як особистості, методологічні підвалини історичного мислення, адміністративну та громадсько-політичну діяльність. В житті, як вченого й менеджера організаційних заходів у сфері відродження й розвитку науки, виділяється два періоди.

Перший охоплює 1974-1993 рр., упродовж яких перетворюється у відомого історика України з потужним творчим потенціалом. Започаткувавши дослідження проблеми свідомості різних прошарків суспільства XVIII ст., у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., критично переосмисливши постулати марксистської методології, у своїх працях окреслив наріжні теоретичні положення розробки нового концептуального бачення середньовічної й ранньомодерної історії України. Водночас проявилися його адміністративно-організаційні здібності. Внаслідок чого колектив Інституту історії України обирає Валерія Смолія 1993 р. своїм директором.

Другий період розпочався з 1993 р. й триває до сьогоднішнього дня. Він характеризується органічним поєднанням надзвичайно інтенсивної наукової творчості з реорганізацією функціонування усіх підрозділів очолюваної ним академічної інституції. Важко переоцінити його доробок у розробці нової концепції національно-визвольних змагань XVII ст., з'ясуванні функціонування політичної системи Гетьманщини, висвітленні формування української державної ідеї XVII-XVIII ст. тощо. Всього ж ним опубліковано понад 1500 праць. Відіграв провідну роль у перетворенні Інституту історії у науковий центр розвитку історичної науки України.

Ключові слова: Валерій Смолій, історична наука, Інститут історії України НАН України, дослідження, проблема, організатор науки, вчений.

В. Степанков. Подвижник исторической науки. В данной статье принята попытка нарисовать в основных чертах картину жизненного пути и научного творчества современного выдающегося ученого и организатора исторической науки в Украине Валерия Андреевича Смолия. Отмечены наиболее важные вехи биографии, что позволяют проследить процесс формирования его как личности, методологические основы исторического мышления, административную и общественно-политическую деятельность. В жизни, как учено-

го и менеджера организационных мероприятий в сфере возрождения и развития науки, выделяется два периода.

Первый охватывает 1974-1993 гг., у продолжении которых превращается в известного историка Украины с мощным творческим потенциалом. Заложив начало исследования проблемы сознательности различных слоев общества XVIII в., в конце 80-х – начале 90-х гг. XX в., критически переосмыслив постулаты марксистской методологии, в своих работах очертил краеугольные теоретические положения разработки нового концептуального видения средневековой и раннемодеерной истории Украины. Одновременно проявились его административно-организационные способности. Вследствие чего коллектив Института истории Украины избирает Валерия Смолия в 1993 г. своим директором.

Второй период начался с 1993 г. и продолжается к настоящему времени. Он характеризуется органическим сочетанием чрезвычайно интенсивного научного творчества с реорганизацией функционирования всех подразделений, возглавляемой им академической институции. Трудно переоценить значение сделанного им в разработке новой концепции национально-освободительной борьбы в XVII в., уяснении функционирования политической системы Гетманщины, освещении формирования украинской государственной идеи XVII–XVIII вв. Всего же им опубликовано больше 1500 работ. Сыграл ведущую роль в превращении Института истории в научный центр развития исторической науки Украины.

Ключевые слова: Валерий Смолий, историческая наука, Институт истории Украины НАН Украины, исследование, проблема, организатор науки, ученый.

Історична наука у незалежній Україні, попри повну байдужість до її розвитку з боку центральних й регіональних владних структур й методологічні атаки на неї доморощених adeptів постмодернізму, спромоглася не лише відродитися (після спотворення її сутності ідеологами комуністичного режиму), але й, творчо опанувавши здобуток попередніх поколінь вітчизняних дослідників й досягнень зарубіжної історіографії, стати рівноправною складовою європейського інтелектуального гуманітарного простору. Найбільшим її досягненням стала розробка якісно нової концепції історії України (за винятком доби раннього середньовіччя, у висвітленні якої продовжують домінувати постулати радянської й російської історіографії). І в цьому вкрай складному процесі провідну роль відігравав і продовжує відігравати колектив Інституту історії України НАН України, очолюваний академіком Валерієм Смолієм. Так судилося долею, що власне на його плечі пвав величезний тягар відповідальності за зміну парадигми методологічних засад функціонування провідної академічної установи в галузі історичної науки, який гідно проніс через найважчі випробування у складні 90-ті рр. минулого століття. Як слушно зазначав академік П. Тронько, «Переійняти на себе провідну у державі академічну історичну установу на початку 90-х рр., у час матеріальної скрути, коли наука в Україні, по-суті, опинилася в умовах виживання, і при цьому не лише зберегти, а й значно підсилити її науковий потенціал – справа не проста.

Академіку В. А. Смолю вдалося це зробити (можливо, ціною певного самовідречення від власних наукових планів), зокрема, і шляхом реалізації кількох комплексних наукових проектів поза бюджетним фінансуванням, які були прихильно сприйняті і належно поціновані суспільством. Водночас вони стали засадничими у творенні сучасної наукової версії історії українського народу»¹.

Валерій Андрійович Смолій народився 1 січня 1950 р. у с. Авратин Волочиського району Хмельницької області (на порубіжжі історичних Волині й Поділля) у сім'ї, котра належала до суцвіття сільської інтелігенції – тогочасної берегині кращих достоїнств і чеснот українства, його невмирущого духу. Батько – Андрій Йосипович і мати – Людмила Степанівна спромоглися сформувати у сина такі риси як скромність, стриманість, повага до людей, працелюбність, самостійність мислення й дій, самокритичність, любов до батьківщини. Засади світогляду, моральних якостей та ціннісних орієнтирів закладалися «у дружньому родинному колі, коли у спогадах батька-фронтовика оживали такі близькі й трагічні та героїчні будні воєнних сорокових, коли на прикладах односельців виховувалася повага до праці, а зусиллями матері – вчительки місцевої школи – прищеплювалася любов до книги, розвивався потяг до знань, так сильно закладений від природи»². Зростав у сімейному колі разом із старшим братом Борисом. Закінчивши місцеву середню школу із золотою медаллю, вирішив піти стопами матері – стати вчителем. Оскільки в інтелектуальних уподобаннях переважала любов до історії, то у 1966 р. поступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту (нині Національний університет імені Івана Огієнка).

Пануюча тут атмосфера наукової творчості, демократичності, поваги до особистості студента, витворена викладацьким колективом, очолюваним завкафедри історії д.і.н., проф. Леонідом Коваленком й деканом к.і.н., доц. Анатолієм Копиловим, сприяла розкриттю здібностей Валерія Смолія у навчанні й пробудженню інтересу до наукової творчості. Відомо наскільки важливо вже з перших кроків «віднайти» у ній свій шлях, зосередитися на проблематиці, яка б, з одного боку, тримала в «полоні» інтересу, а з другого – дозволяла реалізовувати творчий потенціал. І в цьому відношенні юнакові пощастило: обрана в 1967 р. тема спочатку курсової, а згодом дипломної роботи торкалася політичної історії України кінця XVIII ст. – інкорпорації Поділля (в складі Правобережжя) до складу Російської імперії. Працюючи над нею (під керівництвом проф. Л. Коваленка), проявив (зрозуміло, у зародку) риси, що згодом стали притаманними йому як науковцю: виняткові цілеспрямованість, наполегливість і працездатність; яскраво виражену внутрішню необхідність «докопатися» до сутності історичних явищ; повагу до змісту історичного джерела; ясність у формуванні думок; глибоке й цілісне бачення процесів у розвитку; поєднання холодного аполітичного мислення з образністю світосприйняття; виваженість у судженнях тощо. Тому не випадково в червні 1970 р. на «відмінно» захистив дипломну роботу й отримав диплом із відзнакою.

Наступні роки трудової діяльності стали переломними у виборі подальшої професії: вчителя чи науковця. За призначенням молодий фахівець поїхав на роботу до восьмирічної школи с. Волосів Андрушківського району Житомирської області, а у вересні 1971 р. доля закинула до Богданівської середньої школи Підволочиського району Тернопільської області. Вчительська праця подобалася, однак все гостріше внутрішнє ество жадало творчого наукового пошуку. Задовольнити цю потребу, зрозуміло, в умовах буденного вчительського життя у селі не було найменшої можливості. Тому прийняв запрошення ректорату Ніжинського педінституту ім. М.Гоголя перейти на посаду асистента кафедри загальної історії. Попрацювавши тут рік, у жовтні 1972 р. успішно склав іспити до аспірантури Інституту історії АН УРСР.

Потрапивши у бажану стихію, з головою пірнув у неї. Цікаво, що темою кандидатської дисертації стала проблема, над окремими сторонами якої працював під час виконання дипломної роботи, а саме: «Возз'єднання Правобережної України з українськими землями в складі Російської держави» (науковий керівник член-кореспондент АН УРСР Федір Шевченко). Інтенсивна праця в архівах і рукописних відділах наукових бібліотек СРСР дозволила достроково упродовж двох років (замість трьох передбачених аспірантурою) завершити написання дисертації й успішно захистити її наприкінці 1974 р. На його блискучі наукові здібності звернула увагу дирекція Інституту історії УРСР і запропонувала залишитися на роботі на посаді молодшого наукового співробітника відділу феодалізму (тепер відділ історії України середніх віків і раннього нового часу), який очолював чл.-кор. АН УРСР Ф.Шевченко, а згодом д.і.н. Григорій Сергієнко.

Так розпочалося сходження молодого вченого по важких щаблях науки. В середині 70-х рр. виходять у світ його 4 статті, присвячені висвітленню питань возз'єднання Правобережжя з Лівобережжям у складі Росії, розвитку антифеодальної боротьби та польського суспільно-політичного руху у Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. У другій половині 70-х рр. інтенсивно працював над підготовкою до друку монографії з теми дисертації й запланованими параграфами 2-го тому багатотомної «Історії Української РСР» обсягом у 12 друк арк.³ Помітну роль у процесі становлення Валерія Смолія, як вченого, відіграло творче й людське спілкування з такими «визначними представниками української історичної думки другої половини XX ст., як К. Гуслистий, В. Дядиченко, В. Голобуцький, Ф. Шевченко, О. Компан, В. Маркіна та інші. Шану й добру пам'ять про них вчений зберігає в своєму серці»⁴.

Не можна обійти мовчанкою згубного впливу у той час на розвиток історичної науки офіційної комуністичної ідеології (густо замішаній на російській імперській ідеї), що носила яскраво виражений антиукраїнський характер. У радянській історіографії процес розвитку України повністю позбавлявся власне всього українського й міцно прив'язувався (як невід'ємна складова) до концепції становлення й розвитку Російської держави, культивувалися й експлуатувалися концепції Київської Русі

як колиски братніх російського, українського і білоруського народів; возз'єднання України з Росією; бездержавності минулого українського народу та інші. Ця задушлива атмосфера вчиняла визначальний вплив (всупереч бажанню й волі авторів) на сюжети і смислові акценти, теоретичні положення й висновки праць дослідників, які проходили через сито нещадної ідеологічної цензури.

Зрозуміло, що вона явно негативно позначилася як на змісті видрукованої у 1978 р. монографії (тепер, на відміну від теми дисертації, називалася «Возз'єднання Правобережної України з Росією»), так і підготовлених параграфів опублікованого у наступному році 2-го тому «Історії Української РСР» (упущено аспекти, що торкалися державного життя України, колоніальної політики російського уряду, української державної ідеї та боротьби за її реалізацію тощо). Тим не паче, відзначаю – монографічне дослідження Валерія Смолія продовжує залишатися цінною науковою роботою (до речі, й до нині єдиною в історіографії), в якій на основі глибокого аналізу архівного матеріалу висвітлювалася соціально-політична історія Правобережної України другої половини XVIII ст. Вагомий науковий доробок дав підставу дирекції Інституту історії АН УРСР перевести його на початку 1979 р. на посаду старшого наукового співробітника. За цикл наукових праць з історії Правобережжя XVIII ст. Президія Академії Наук нагородила Валерія Смолія Медаллю АН УРСР та премією для молодих вчених, а в 1981 р. – Почесною грамотою АН УРСР⁵.

80-і роки стали важливою віхою творчого зростання вченого. По-перше, він започаткував вивчення фундаментальної проблеми свідомості різних прошарків українського суспільства доби раннього нового часу. Таким чином, виходячи за межі усталених методологічних засад марксистської теорії пізнання історичного процесу, автор вперше в українській історіографії 50–80-х рр. XX ст. зробив крок у напрямку сприйняття основоположних методологічних засад всесвітньо відомої «Школи Анналів». Показово, що цього було досягнуто не шляхом їх засвоєння, а дякуючи власному творчому пошуку нових методів дослідження. На основі критичного аналізу джерельного матеріалу, виявленого більше ніж у 40 фондах архівів і рукописних відділів наукових бібліотек України та Росії, всебічно дослідив формування і розвиток соціальної свідомості селян, козаків і міщан у ході соціальної боротьби. Результатом копіткої праці стала опублікована у 1985 р. монографія «Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII – XVIII ст.» Її наукова новизна полягала в тому, що у ній було переконливо доведено: соціальний аспект у самосвідомості українців відігравав вкрай важливу роль. Встановлено, що їх національно-визвольна боротьба органічно перепліталася із соціальною, причому визвольні змагання добивалися найбільшого успіху саме тоді, коли знаходили оперття у сфері соціальних завоювань. Вперше було зроблено успішну спробу з'ясувати відображення суспільних поглядів різних верств населення в історичних документах та в усній народній творчості. Одержані результати дозволили

Валерію Смолю у цьому ж 1985 р. успішно захистити докторську дисертацію на тему «Соціальна свідомість учасників народних рухів в Україні: Друга половина XVII–XVIII ст.».

По-друге, відбувалося суттєве розширення не лише хронологічних меж об'єктів дослідження (з другої половини XVIII ст. до XVII – першої половини XVIII ст.), але й сфери кола питань, що вивчалися. Окрім ментальності згаданих прошарків населення, автор займався у першій половині 80-х рр. з'ясуванням різноманітних сюжетів історії Києва XVII ст.; діяльності наказного гетьмана Максима Кривоноса у 1648 р.; повстання 1657-1658 рр. під проводом полтавського полковника Мартина Пушкаря; соціальної боротьби на Лівобережжі, Слобожанщині й Запоріжжі у другій половині XVII–XVIII ст.; соціально-економічного і політичного становища Правобережжя й західноукраїнських земель та їхнього адміністративного устрою у другій половині XVII–XVIII ст.; розвитку суспільно-політичної думки у XVII–XVIII ст. тощо. Вперше у своїй творчості звертається до вивчення історіографічних сюжетів.

По-третє, новою гранню у творчості автора стали участь з 1983 р. у підготовці базових підручників з історії України для середньої школи (7-8 класи), написання статей до «Української Радянської Енциклопедії» (томи 2,5,9), підготовка праць з хронології історії України.

По-четверте, протягом першої половини 80-х рр. у Валерія Смоля почав виразно проявлятися талант у сфері науково-організаційної діяльності, внаслідок чого влітку 1985 р. йому доручається керівництво відділом історії середніх віків (у наступному році обирається на цю посаду)⁶.

Друга половина 80-х рр. (час горбачовської лібералізації режиму) у науковій творчості вченого відзначалася переосмисленням марксистських методологічних засад історичного пізнання, пошуком принципово нової концепції історичного шляху пройденого українським народом. До його честі, він рішуче відмовився від спокуси використання політичної кон'юнктури для наукової і службової кар'єри, а торував важкий шлях професійного самовдосконалення. Дякуючи цій принциповій позиції, автору вдалося віднайти вузлові проблеми витворення нового концептуального бачення середньовічної й ранньомодерної історії України та приступити до їх глибокого вивчення. Уже у 1988 р. робляться перші кроки у цьому напрямі: на засіданні «Круглого столу» з теми «Актуальні проблеми історичної науки і сучасність» виголосив доповідь «Про деякі нові підходи до вивчення основних проблем феодальної суспільно-економічної формації». Висловлені у ній міркування знайшли розвиток у виступі на засіданні «Круглого столу» з проблем української історичної медієвістики «Українська медієвістика: проблеми, шляхи розвитку» (Укр. іст. жур. – 1988. – № 8).

Відбувається зміщення акцентів творчого пошуку у бік проблематики розбудови Української держави в XVII ст., ролі в цьому процесі козацького стану й окремих гетьманів, розвитку української нації. Намагання з нових позицій підійти до з'ясування значення Запорозької Січі вже про-

явилося в статті «Запорозька Січ: виникнення, тенденції розвитку, ліквідація» (Наука і суспільство. – 1988. – № 4). Подальші роздуми (на основі вивчення джерел і літератури) над цією проблемою дозволили виявити ті її аспекти, що не вивчалися у радянській історіографії («Про нові підходи до вивчення історії українського козацтва»/ Матеріали «Круглого столу» «Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми // Укр. іст. жур. – 1990. – №12). Новим словом в українській історіографії стала праця (написана у співавторстві із к.і.н. Олександром Гуржієм) «Становлення української феодальної державності» (Укр. іст. жур. – 1990. – № 10), яка де-факто започаткувала на академічному рівні поворот до відновлення концептуальних засад державницького напрямку української історіографії першої третини ХХ ст. у підході до оцінки Української держави XVII–XVIII ст. Власне з таких позицій вчений намагався висвітлити діяльність Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, Максима Залізняка, а також з'ясувати вкрай складну проблему формування української нації. Відхід від усталених в радянській історіографії постулатів окреслився також у написаних автором розділах книги «Українська народність: нариси соціально-економічної і етнополітичної історії» (К., 1990).

Займався вчений дослідженням й інших питань вітчизняної історії. Зокрема, взяв участь у дискусії, що розгорілася у 1989 р., про становлення й розвиток української національної символіки; присвятив праці висвітленню національно-визвольного повстання 1637–1638 рр. (співавтор к.і.н. Віталій Щербак); відображенню суспільно-політичних процесів у Правобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст. у суспільній свідомості селян і козаків; діяльності останнього подільського опришка Устима Кармалюка; витоків державності у східних слов'ян; боротьби міщан Брацлава за землю у другій половині XVIII ст.; «Волинської тривоги» 1789 р; Коліївщини; повстання в Турбаях тощо. В 1990 р. опублікував (у співавторстві з д.і.н. Миколою Котляром) книгу «Історія в життєписах» (рос. мовою), в якій виклав біографії Мухи, Северина Наливайка, Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Сірка, Семена Палія, керівників Коліївщини. Торкався також вивчення окремих сюжетів регіональної історії, зокрема середньовічного життя міської громади Києва, часу заснування Хотина, соціальної боротьби у Поділлі XVII–XVIII ст. та ін. Продовжував займатися розробкою підручників (у співавторстві з д.і.н. Віталієм Сарбеєм та д.і.н. Григорієм Сергієнком) для 8-9 класів (К., 1989, 1990). У співавторстві із згаданими авторами у 1987 р. опублікував «Хрестоматію з історії Української РСР», а в наступному році – «Книгу для читання з історії Української РСР». Нову сторінку наукової творчості відкрила опублікована серія нарисів про історичні погляди видатних істориків минулого: М. Грушевського (у співавторстві з чл.-кор. АН УРСР Ф. Шевченком та О. Гуржієм), С. Юшкова (у співавторстві з к.і.н. Володимиром Ричкою), О. Єфименко, В. Антоновича (у співавторстві з В. Ричкою), Д. Яворницького.

Великих зусиль докладав Валерій Смолій і для відродження національної археографії. Коли 1989 р. відновлюється діяльність Археологічної комісії АН України, почав виконувати обов'язки заступника її голови. За короткий час виступив ініціатором, організатором і виконавцем перевидання низки творів представників української історичної класики: В. Антоновича, В. Беца, М. Грушевського, М. Костомарова, Д. Яворницького, О. Єфименко. За його редакцією виходять з друку твори Г. Л. де Боплана, Ф. Софоновича, О. Рігельмана, М. Бантиш-Каменського, ряд збірників документів і матеріалів.

Не можна обійти мовчанкою ще одного важливого аспекту діяльності вченого – науково-організаційного. Очоливши відділ середніх віків, проявив велике піклування про підготовку молодих наукових кадрів, подаючи приклад своєю самовідданою працею. «Дух толерантності, взаємоповаги, високої творчої активності в поєднанні з виконавчою відповідальністю, які стають засадами функціонування фактично сформованого ним структурного підрозділу, – слушно зазначає В. Матях, – незабаром виводять останній на пріоритетні позиції в Інституті. По суті, на базі відділу вже на початок 90-х рр. формується новітня державницька школа, він перетворюється в координаційний центр з дослідження українського середньовіччя і раннього нового часу»⁷.

90-ті рр. ХХ ст. – 2014 р. стали часом розквіту наукового й адміністративно-організаційного талантів Валерія Смолія. Саме на них припав найбільший творчий доробок у розробці фундаментальних теоретичних проблем середньовічної та нової історії України, багатьох важливих питань історіографії та джерелознавства, військової історії та історії міжнародних відносин. «В нових умовах, – як відзначав П. Тронько, – найбільш рельєфно проявилось його вміння синтезувати й аналізувати, акумулювати досвід розв'язання окремих наукових проблем й за цим вбачати загальну перспективу перебігу всього історичного процесу в сукупності його політичних, економічних, соціальних, культурно-ментальних складових, в його системному й антропологічному вимірах, а отже накреслювати основні магістралі його наукової реконструкції»⁸. У центрі його досліджень опинилися чотири взаємозв'язані між собою кардинальні проблеми: роль козацтва у житті українського суспільства кінця XVI–XVIII ст.; Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.); утворення, функціонування, геополітичне становище й боротьба за незалежність Української держави; політична культура українського суспільства XVI–XVIII ст.

Важливим етапом у процесі переосмислення історичного значення козацтва стала опублікована стаття «Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті» (Укр. іст. жур. – 1991. – № 5). Було з'ясовано, що козак-воїн водночас виступав і козаком-землеробом – вільним виробником, котрий своє господарство (зимівник) вів за фермерським зразком, і саме козацтво перехопило естафету державної традиції, що перервалася після сходження з політичної арени Галицько-Волинського і Київського князівств. Автор слушно підкреслив виняткову важливість

козацького ідеалу в розвитку соціальної активності селянства. Інтенсивне опрацювання проблеми Української революції XVII ст. дозволило аргументовано обґрунтувати наукову неспроможність теорії «возз'єднання України з Росією», розкрити неправомірність обмеження нею завершення визвольних змагань українців 1654 роком («У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст.» – К., 1993). В світлі теоретичних засад нової концепції зробив успішну спробу вперше змалювати цілісну панораму ходу визвольної, конфесійної та соціальної боротьби впродовж 1648-1676 рр. («Історія України: нове бачення». – К., 1995. – Т. 1). Невід'ємною складовою її розробки стало вивчення комплексу питань розбудови Української держави, внутрішньої і зовнішньої політики її урядів тощо. Вирішальний крок у цьому напрямку було зроблено у роботі «Українська козацька держава» (Укр. іст. жур. – 1991. – № 4), в якій висвітлив головні аспекти функціонування політичних інституцій з часу виникнення Української держави до її ліквідації російським урядом. При цьому сформулював перспективу для подальшої наукової розробки ідею, що, незважаючи на розкол козацької України у 1663 р. на дві Гетьманщини, їх потрібно розглядати як єдину державну структуру.

В наступні роки дослідження проблеми державотворення проводилося Валерієм Смолієм у двох головних напрямках. По-перше, слушно акцентував увагу на з'ясуванні цього процесу у Правобережній Україні, який раніше залишався поза сферою інтересів істориків. Потужним імпульсом для вивчення комплексу питань, що торкалися функціонування державних інституцій середини XVII–XVIII ст., стало проведення організованих ним, починаючи з 1991р., Всеукраїнських історичних читань «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку» (на 2001 р. опубліковано 7 випусків їхніх матеріалів).

По-друге, враховуючи значимість впливу особи, наділеної владою, на розвиток соціально-політичних процесів, історик приділив велику увагу вивченню діяльності українських гетьманів. Центральне місце у створеній ним галереї образів по праву зайняла титанічна постать творця Української держави Б. Хмельницького (їй присвятив до середини 90-х рр. 15 наукових праць). У 1993 р. вийшло з друку фундаментальне монографічне дослідження «Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет» (у 1995 р. побачило світ його друге, доповнене видання), в якому через призму діяльності Великого гетьмана висвітлено грандіозну панораму національно-визвольної і соціальної боротьби середини XVII ст. Позитивно оцінена науковцями, вона призвела до суттєвого перегляду спрощених і сфальшованих на угоду концепції «возз'єднання України з Росією» поглядів на суть діяльності Б. Хмельницького, його місця в українській історії, розгортанні визвольних змагань у 1648-1657 рр. Вагомим виявився доробок автора у дослідженні слабковивчених аспектів діяльності П. Сагайдачного, Петра Дорошенка та І. Мазепи. Помітною подією в історіографії став вихід у світ підготовленої колективом авторів, очолюваних Валерієм Смолієм, збірника нарисів про 20 найвизначніших гетьманів

Війська Запорозького й Української держави XVII–XVIII ст. («Володарі гетьманської булави». – К., 1994, 1995).

Вельми успішно талановитий вчений розробляв й інші актуальні проблеми української історії. У 1991 р. у співавторстві з О. Гуржієм опублікував книгу «Як і коли почала формуватися українська нація.» В інших працях торкнувся вивчення питань ролі конфесійного чинника у визвольній боротьбі XVII ст.; значення традицій Визвольної війни українського народу у перебігу соціальної боротьби другої половини XVII–XVIII ст.; оцінки ухвали Переяславської ради і українського-московського договору 1654 р.; української етнічної символіки; історії українських нагород; дискусійних аспектів проблеми Коліївщини тощо. Плідним виявився доробок у продовженні висвітлення історичних поглядів М. Грушевського, В. Антоновича, В. Липинського, Д. Дорошенка. Здобуття Україною незалежності викликало до життя потребу розробки нових навчально-методичних програм та нових підручників з історії України. А відтак взяв участь у підготовці «Програми з історії України» для 7-11 кл. (1992 р.), а також «Програми для шкіл з поглибленим вивченням історії. Історія України 7-11 класи» (1996 р.). По суті заново переробив розділи у виданому разом із Г. Сергієнком підручнику для 7-8 кл. «Історія України» (1993 р.). Підготовлене за його безпосередньою участю, як автора та за редакцією, 2-х томне видання «Історія України: нове бачення» (1995 р.) стало першим створеним у незалежній Україні посібником для вузів.

Доклав чимало зусиль для перевидання творів видатних істориків минулого, а також здійснення археографічних публікацій. За його участю, як відповідального /головного/ редактора чи його заступника, були опубліковані: Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі (К., 1992); Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків (К., 1990-1992. – Т. 1-3); Грушевський М. С. Історія України-Руси (К., 1991-1995. – Т. 1-10); Грушевський М. Ілюстрована історія (К., 1992); Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. (К., 1991) та ін.; Дорошенко Д. Історія України (К., 1993); Бантыш-Каменский Н. Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства (К., 1993); Вячеслав Липинський. З епістолярної спадщини (К., 1996); Багалій Д. І. Нарис історії України (К., 1994); Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх (К., 1992); Чорнобиль: проблеми здоров'я населення. Збірник документів і матеріалів у двох книгах (К., 1995); Чорнобильська трагедія: Документи і матеріали (К., 1996); Голод 1946–1947 рр.: Документи і матеріали (К., 1996); У лещатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.) (К., 1996); Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. (К., 1998). Помітною подією став вихід у світ збірника «Українська Центральна рада. Документи і матеріали у двох томах» (К., 1996-1997), який допоміг заповнити існуючі прогалини в джерельному матеріалі наукового вивчення Української революції XX ст.

Не можна недооцінювати значення, особливо для учнів, студентів, вчительства й викладачів вузів, започаткованої ним видавничої серії «Історія України в прозових творах і документах». Серед них назвемо «Великий неспокій. Друга половина XVII–XVIII ст.» (К., 1992), «Відома і чути в усіх кінцях землі: друга половина IX – перша половина XII ст.» (К., 1993), «Темні віки: XIV – перша половина XV ст.» (К., 1993), «На переломі: друга половина XV – середина XVII ст.» (К., 1994) та ін.

За визначні досягнення Валерія Смолія у вивченні історії України, які знайшли високу оцінку вітчизняної і зарубіжної наукової громадськості, він обирається у 1992 р. член-кореспондентом, а в 1995 р. – дійсним членом (академіком) Національної академії наук України із спеціальності «Історія України». У серпні 1996 нагороджується Почесною відзнакою Президента України.

Звертає увагу на себе факт органічного поєднання вченим дослідницької роботи з організаційно-адміністративною діяльністю. В липні 1991 р. призначається заступником директора з наукової роботи Інституту історії НАН України, а грудні 1993 р. обирається колективом директором провідної наукової історичної установи України. У становленні Валерія Смолія, як керівника академічної інституції, важливу роль відіграли дружні поради досвідченого адміністратора академіка НАН України Юрія Кондуфора. Завдяки зусиллям нового керівника, якісно поліпшується (всупереч складним обставинам, зумовлених нестачею коштів й труднощами, породженими розробкою нової концепції історії України й сходженням до висот справжньої академічної науки) наукова й науково-організаційна діяльність Інституту: розпочалася структурна перебудова підрозділів; в ряді вузівських центрів України створюються регіональні осередки історичних досліджень; розширюються міжнародні наукові зв'язки, зокрема налагодив творчі контакти з науковцями українознавчих центрів, що функціонували у Західній Європі, Канаді, США. Важливе значення мало сформування у 1997 р. на базі відділу середніх віків Науково-дослідного інституту козацтва, що став координаційним центром вивчення історії українського козацтва. Важко переоцінити значимість для функціонування Інституту історії створення власної видавничої бази – комп'ютерно-видавничого відділу⁹. Очолює наукову координаційну раду з проблеми історичної науки НАН України та Українську філію Міжнародного наукового товариства по вивченню XVIII ст., стає президентом Національного комітету по вивченню країн Південно-Східної Європи, віце-президентом Національного комітету істориків України, головою спеціалізованої Вченої ради по захисту дисертацій в Інституті історії НАН України, членом спеціалізованих рад Київського і Дніпропетровського університетів. З 1997 р. входить до складу Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, а з 1998 р. виконує обов'язки члена Президії Національної академії наук України.

Важко переоцінити значення його зусиль, як головного редактора «Українського історичного журналу» (з початку 1994 р.), спрямованих на

перетворення часопису в трибуну найважливіших досягнень національної історіографії. І з початку ХХІ ст. він трансформувався в один з кращих у гуманітарній сфері й піднявся до рівня провідних історичних журналів Центрально-Східної Європи. З літа 1997 р. науковці Інституту розпочали реалізацію запропонованого Валерієм Смолієм «унікального проєкту науково-довідкового характеру – багатотомної «Енциклопедії історії України», яка своєрідно підсумовує доробок новітньої української історіографії в галузі практичного й теоретичного осмислення поступу більш ніж тисячолітньої національної історії, представлений в усій сукупності й логічній підпорядкованості подій, персоналій, термінів»¹⁰. У кінці 2013 р. світ побачив останній (десятий) том цього фундаментального видання, у підготовці якого взяли участь сотні кращих фахівців країни. Безперечно вчені Інституту (а саме вони склали ядро авторського колективу) здійснили науковий подвиг, витворивши на основі сучасних методологічних засад грандіозну панораму шляху пройденого українським народом з раннього середньовіччя й до сьогодення. Його неможливо переоцінити, бо вперше у вітчизняній історичній думці висвітлення подій, явищ і процесів, діянь державотворців, політиків, полководців, церковних ієрархів й інтелектуалів, буття різних прошарків люду у різні епохи подано (за винятком окремих сюжетів раннього середньовіччя) у річищі національної концепції, а не через призму постулатів російської, радянської, польської, румунської, угорської й інших чужоземних історіографій. І в успішній реалізації даного проєкту величезна заслуга директора Інституту, котрий виступав не тільки у ролі промотора розробки його концепції, але й менеджера публікації підготовлених до друку томів, оскільки владні структури переважно проявляли типовий для себе пофігізм у справі фінансування гуманітарних проєктів, бо, зрозуміло, що вони не ставали джерелом їхнього збагачення.

Водночас Валерій Смолій продовжував інтенсивно працювати у сфері розробки таких актуальних проблем, як історія козацтва; Національна революція ХVІІ ст.; Українська держава другої половини ХVІІ–ХVІІІ ст.; становлення і розвиток українського етносу; політична культура та проблеми ментальності українського суспільства ХІV–ХVІІІ ст.; українська дипломатія ХVІІ–ХVІІІ ст. тощо. У 1997 р. побачила світ монографія «Українська державна ідея ХVІІ–ХVІІІ ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації», в якій вперше зроблено спробу з'ясувати зміст політичної свідомості нової національної еліти та її роль у державотворчому процесі. На основі аналізу джерельного матеріалу вчений розробив нову концепцію визвольних змагань українців 50-70-х рр. ХVІІ ст. Її основні положення знайшли обґрунтування у монографічних дослідженнях «Українська національна революція середини ХVІІ ст.: проблеми, пошуки, рішення» (К., 1999) та «Українська національна революція ХVІІ ст. (1648-1676 рр.): Україна крізь віки» (К., 1999. – Т. 7).

Важливе значення для становлення й розвитку нової концепції української історії мало втілення у життя розробленого ним унікального про-

екту багатотомного видання «Україна крізь віки». Залучивши до його виконання провідних учених України, він спромігся за короткий термін (впродовж 1998-2000 рр.) опублікувати 15 томів цієї серії. Дане видання стало першою у незалежній Україні фундаментальною науковою роботою, присвяченою історії України з найдавніших часів до сьогодення. Науковий загал і громадськість високо оцінили дану працю і Валерію Смолю та групі авторів у грудні 2001 р. Указом Президента України було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Нові якості таланту Валерія Смоля проявилися під час його діяльності як віце-прем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики (1997-1999 рр.). Обіймаючи високу і відповідальну посаду, завжди приймав зважені рішення, пам'ятаючи, що за кожним з них стоять долі живих людей; залишаючись при цьому скромною, чуйною і порядною Людиною. Поділяю думку чл.-кор. АН України Олександра Реєнта, що він «послидовно проводив лінію на гуманізацію суспільства, створення такого соціокультурного, міжетнічного, міжконфесійного клімату, який максимально відповідав би інтересам і держави, і кожної людини, гармонізував стосунки між ними»¹¹. При цьому «залишався насамперед вченим, в усьому покладаючись не на емоції чи політичні пристрасті, а на здоровий глузд, доцільність і суспільну користь»¹².

Вагоме наукове значення для з'ясування причин кризи історичної науки в Україні, пошуку шляхів виходу з неї, розробки нових методологічних засад її розвитку мали висловлені у другій половині 90-х ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Валерієм Смолієм міркування у виступах на нарадах і конференціях та в публікаціях на шпальтах преси. У них слушно зазвучало застереження «дещо критичніше поставитися до модного сьгодні підходу, який декларується як заповнення так званих «білих плям» в історії. Очевидно, на певному етапі це слід було б робити. Але в цьому контексті існує інша небезпека – поява вже не «білих плям», а «чорних дир», коли висвітлення історичного процесу йтиме вибірково, селективно, і коли загальні його закономірності підмінятимуться випадковими на злобу дня історичними подіями, факторами, окремими особами. Історію слід реконструювати такою, якою вона була – складною, багатовимірною, неоднозначною. Її не слід ні прикрашати, ні драматизувати». Важко не погодитися з твердженням автора, що «нинішні тенденції розвитку науки вказують, насамперед, на необхідність вироблення нових теоретичних і методологічних підходів щодо вивчення історичного процесу в Україні. У цьому контексті однією з основних умов досягнення успіху є відмова від думки про необхідність створення єдиних універсальних методологічних засад, на основі яких могли б писати свої праці історики». Торкаючись проблеми характеру взаємин науки і влади, зауважив: «Завдання державної влади є підтримка й допомога у реформуванні науки. Завдання науки є допомога державі у трансформації суспільства. Взаємозалежність науки і влади висока, вони повинні допомагати одна одній не лише вижити, а й динамічно розвиватися. Якщо не буде такої взаємодопомоги, наука загине (вона вже гине

на наших очах). Влада, звичайно, не загине, але це вже може бути інша влада, яка функціонуватиме виключно для себе». Точніше не скажеш!

Перше п'ятнадцятиріччя ХХІ ст. по-праву можемо назвати розквітом талантів Валерія Андрійовича як вченого, адміністратора й менеджера історичної науки в Україні. Активно продовжував досліджувати такі фундаментальні проблеми, як особливості Української революції ХVІІ ст. та її роль і місце в ранньомодерній історії не лише України, але й Східної Європи; політична система українського суспільства Гетьманщини у другій половині ХVІІ ст.; геополітичне становище Української держави середини ХVІІ – початку ХVІІІ ст.; участь козацтва і селянства в революції 1648–1676 рр.; українська державна ідея кінця ХVІ–ХVІІІ ст.; витоки українського парламентаризму, становлення національного інституту влади як українського політичного проекту тощо. Не згасав його інтереси до подальшого осмислення ролі видатних осіб у державотворчих процесах ХVІІ ст., а відтак до жанру історичного портрета, зокрема гетьмана Петра Дорошенка. Займався також розробкою сюжетів, що торкалися української ментальності й культури ХVІІ–ХVІІІ ст. Так, на початку ХХІ ст. взяв участь у написанні монографій: «Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)» (К., 2001); «Україна: віхи історії» (К., 2001); «Нариси з історії дипломатії України» (К., 2001); «Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: Нариси з історії ментальності та національної свідомості» (К., 2001); «Україна ХХ століття»: У 2 книгах (К., 2002) та ін. 2002 р. побачила світ (у проекті «Особистість і доба») книга «Богдан Хмельницький», що стала новим кроком у дослідженні життя і діяльності Великого сина України.

У наступні роки інтенсивно займався дослідженням еволюції української державної ідеї ХVІІ–ХVІІІ ст. й боротьби еліти Гетьманщини за її реалізацію, що дозволило глибше з'ясувати рівень політичної свідомості тогочасного суспільства, побачити деструктивні процеси, що роз'їдали з середини політичну систему держави. Паралельно вивчався комплекс питань, пов'язаний з її зовнішньою політикою у роки Національної революції ХVІІ ст. Результатом стало істотне збагачення уявлень науковців про процес становлення української дипломатичної служби, основні принципи її функціонування, напрями зовнішньої політики Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Тетері, П. Дорошенка й інших гетьманів. Ці напрацювання оформилися в окремі розділи фундаментального дослідження «Історія українського козацтва: Нариси у двох томах» (Т. 1. – К., 2006). Новим словом в історичній науці став доробок Валерія Смоля в з'ясуванні соціальних аспектів розвитку революції за доби гетьманату Богдана Великого. Вчений спромігся відтворити цілісну панораму ролі у ній селянства. Проаналізувавши зміст, форми й особливості його боротьби, він аргументовано довів, що вона переросла у Селянську війну 1648 – першої половини 1652 рр., яка призвела до кардинальних зрушень у сфері соціально-економічних відносин козацької України. Висвітлюючи її феномен, автор ґрунтовно проаналізував й політику Б.Хмельницького у селянському питанні (Дивись: Історія українського селянства. – К., 2006. – Т. 1).

Починаючи з середини першого десятиріччя ХХІ ст. й до сьогодні, Валерій Смолій займається розробкою кількох масштабних науково-дослідних проектів. Одним із них стало вивчення політичної системи українського суспільства у період революції ХVІІ ст. Як наслідок, 2008 р. публікується праця «Політична система українського суспільства у роки Національної революції ХVІІ століття». Її основні складові увійшли до фундаментального дослідження колективу авторів «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності» (К., 2008). На цей час уже назріла була потреба теоретичного осмислення вузлових проблем революції 1648-1676 рр. Внаслідок чого з'являється спеціальне дослідження монографічного характеру, в якому в комплексі вперше в історіографії проаналізовано типологію і характер революції, її місце у європейському революційному процесі ХVІ–ХVІІІ ст., співвідношення національно-визвольної і соціальної складових у революційних подіях, особливості формування української політичної системи на теренах Гетьманщини, геополітичне становища Української держави та його вплив на хід революції тощо. Воно побачило світ 2009 року.

Не менш важливе значення має опублікована 2011 р. монографія «Петро Дорошенко». По-перше, її зміст спростовує розповсюджений в історіографії міф про трактування соціально-політичних подій 60-х – першої половини 70-х рр. ХVІІ ст. «Руїною», який міцно утвердився в свідомості українців. Насправді ж у цей час точилася відчайдушна боротьба за соборність козацької України та збереження її суверенітету. По-друге, ґрунтовно розкрито образ видатного українського державного діяча гетьмана П. Дорошенка, котрий разом з київським митрополитом Й. Тукальським намагався об'єднати козацьку Україну, зберегти її внутрішньополітичний суверенітет й утворити Київський Патріархат. Вивчення функціонування владних структур Гетьманщини завершилося виданням у кінці 2014 р. монографії «Український політичний проект ХVІІ ст.: становлення національного інституту влади».

Слід відзначити його важливу роль, як наукового редактора та члена редколегії, у підготовці наукових видань (монографій, збірників праць, добірок документів). Зокрема, побачили світ такі колективні роботи як Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси (К., 2002); Україна партизанська 1941-1945. Партизанські формування та органи керівництва ними (К., 2002); Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки (К., 2003); Історія української культури (К., 2003. – Т. 3); Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. Зб. наук. пр. (К., 2003); Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах (К., 2004); Історія українського козацтва (К., 2006. – Т. 1-2); Історія українського селянства (К., 2006, Т. 1-2); Інститут історії України НАН України 1936–2006 (К., 2006); Державотворчий процес в Україні. 1991–2006» (К., 2007); Політична система для України: Історичний досвід і виклики сучасності (К., 2008); Історія України: Научно-популярніе очерки (М., 2008); Нариси історії

державної служби (К., 2008); Україна: Хронологія розвитку (К., 2009. – Т. 4); Історія державної служби в Україні (К., 2009. – Т. 3); Історія українського парламентаризму (К., 2010. – Т. 1); Економічна історія України (К., 2011. – Т. 1-2); Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. (К., 2011); Повсякдення ранньомодерної України (К., 2012. – Т. 1); Нариси історії Української революції 1917-1921 років (К., 2012. – Т. 1-2); Українська революція 1917-1921 років: погляд із сьогодення (К., 2013); Велика війна 1914-1918 рр. і Україна (К., 2014. – Т. 1) та багато інших.

За його редакційної діяльності побачили світ такі археографічні видання як Руська (Волинська) метрика (К., 2002); Універсали Івана Мазепи 1687–1709 (К. – Львів, 2002); Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали (К., 2003); Кримські татари: Шляхи до повернення. Кримськотатарський національний рух (Друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб. Зб. док. і мат. (К., 2004. – Ч. 1); Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) (К. – Львів, 2004); Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії (К., 2007); Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали (К., 2007); Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932-1933 років: свідчення (К., 2009. – Кн. 1-2); Українська політична еміграція. 1919-1945: Документи і матеріали (К., 2009); Листи Івана Мазепи, 1691-1700 (К., 2010); Інститут історії України НАН України: Документи і матеріали (К., 2011. – Кн. 1-2); Пакти і Конституції Української козацької держави (К., Львів, 2011); Атлас історії України (К., 2012); Історія України: Хрестоматія (К., 2013) й інші.

Валерій Смолій входив і входить до складу редколегій 50-томного видання творів М. Грушевського, 20-томного зібрання праць академіка Д. Яворницького, 5-томного дослідження «Історія української культури», серій «Декабристи в Україні: дослідження й матеріали», «Історичні романи й повісті», «Пам'ятки історичної думки» та інших видань. Став одним із засновників і відповідальним редактором видань серії «Пам'ятки історії України», членом редколегій часописів «Архіви України», «Краєзнавство», «Київська старовина», міжвідомчого наукового збірника «Архівознавство. Археологія. Джерелознавство»¹³. На кінець 2013 р. виступив відповідальним редактором понад 500 колективних й індивідуальних монографій, добірок документів, перевидань історичної спадщини, збірників наукових праць, зокрема, щорічників «Україна в Центральньо-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVII ст.)», «Соціум: Альманах соціальної історії», «Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки». Є головним редактором «Зводу пам'яток історії та культури України» у 28-ми томах, довідкового серійного видання «Україна: Хроніка XX століття»¹⁴.

Не можна не відзначити його заслуг у якісному поліпшенні наукового потенціалу колективу Інституту історії НАН України, розвитку його матеріально-технічної бази. Кидається у вічі вдала реорганізація структури установи. Зокрема, набрала поширення практика створення у межах іс-

нуючого структурного поділу «спеціалізованих Центрів, сконцентрованих на дослідженні соціальної історії, давньоруської доби, голодомору 1930-х років, теоретичних і методологічних проблем історичної регіоналістики тощо». Панування доброзичливої творчої атмосфери, вміле керівництво колективом звело до мінімуму відтік наукових кадрів. Позитивною стороною функціонування Інституту стало залучення до співробітництва з ним висококваліфікованих фахівців усіх регіонів України, створення у них власних науково-дослідних осередків і філій для дослідження проблематики всеукраїнського чи локального значення¹⁵.

Внаслідок чого вдалося досягти розробки «на сучасному рівні європейської історичної науки таких проблем, як становлення та історична еволюція Української держави; політична культура та проблеми ментальності українського суспільства; українське суспільство в системі європейської та світової цивілізацій; історія міжнародних зв'язків України; Українські національні революції XVII і початку XX ст.; Україна в подіях Другої світової війни; національно-визвольні і культурологічні змагання доби українського Відродження; суспільно-політичні структури та соціально-економічний комплекс підрадянської України, дослідження актуальних проблем української історіографії; публікація археографічної та історіографічної спадщини, тощо»¹⁶. Очолював виконання проекту Державного фонду фундаментальних досліджень «Ідея державності в суспільній думці та політичній практиці України XVI-XVIII ст.» та проектів Департаменту науково – технічних програм «Українська козацька держава у політичному просторі Центральної, Східної та Центрально-Східної Європи (XVII-XVIII ст.)», «Тенденції суспільно-духовного розвитку України у другій половині XVII– XVIII ст.: національний та загальноєвропейський аспект», «Українське суспільство доби середньовіччя – початку нового часу: політичні, соціальні, економічні, правові системи» тощо¹⁷.

Працював талановитий вчений і в сфері розробки посібників і підручників для ВНЗ і середньої школи. Так, у 2000 і 2002 рр. побачили світ друге й третє перевидання «Історія України: нове бачення» – навчального посібника для студентів і викладачів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів. Було підготовлено й опубліковано пробний підручник для 7 класу «Історія України. Давні часи та середньовіччя» (К., 2000). На III Київській Міжнародній виставці-ярмарку «Книжковий сад–2001», присвяченій 10-ій річниці Незалежності України, він відзначений Дипломом у номінації «Кращий підручник». У 2007 р. виходить підручник (українською і російською мовами) «Історія України» для загальноосвітніх навчальних закладів, а наступного року підручник «Історія України» для 7 класу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим зором.

Велику увагу Валерій Смолій постійно приділяв підготовці наукових кадрів. На осінь 2014 р. під керівництвом вченого науковці підготували й захистили бл. 40 докторських і кандидатських дисертацій. Успішно функціонує створена ним наукова школа, представники якої відомі в Україні

та за її межами (доктори історичних наук Олександр Гуржій, Віктор Горобець, Володимир Ричка, Олена Сидоренко, Петро Сас, Олексій Струкевич, Валерій Степанков, Тарас Чухліб, Віталій Щербак та ін).

Держава високо оцінила науковий доробок Валерія Смолія у розвитку історичної науки (він складає близько 1,5 тис. праць¹⁸), а також заслуги у громадській і державній діяльності. У 1996 р. його нагороджено «Відзнакою Президента України», 1998 р. присвоєно почесне звання «Заслуженого діяча науки і техніки України». Нагороджується також високими державними нагородами – орденами Ярослава Мудрого V (1999), IV (2004) та III (2011) ступенів та «За заслуги» II (2006) і I (2009) ступенів.

І ще один дуже важливий і показовий штрих видатного вченого, менеджера й подвижника історичної науки. Закінчивши історичний факультет нашого ВНЗ, упродовж подальших років свого життя завжди пишався і пишається тим, що став істориком у стінах першого, власне українського, державного університету, утвореного в горнилі Національної революції 1917–1921 рр. Незмінно, упродовж усього цього часу, відвідував щонайменше один раз у рік рідну Альма-Матер, зустрічаючись з викладачами факультету. Очоливши Наглядову раду рідного навчального закладу, постійно надавав і надає йому допомогу у різних сферах функціонування. Не можна переоцінити її значимості у трансформації, яку пережив він на шляху від провінційного педінституту до Національного університету, що перебуває у сотні кращих ВНЗ України.

Колектив Кам'янець-Подільського університету ім. Івана Огієнка гордиться своїм випускником, щиросердечно вітає його з ювілеєм й бажає Валерію Андрійовичу міцного здоров'я, щастя, довгих років життя, творчої наснаги, нових наукових здобутків, енергії та сили нести великий тягар Подвижника історичної науки в Україні.

Примітки

1. Тронько П. Т. 40 років служіння Клію / П. Т. Тронько // Україна кризь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смолія. – К., 2010. – С. 10.
2. Матях В. М. Валерій Андрійович Смолій / В. М. Матях // Інститут історії України Національної Академії Наук України 1936-2006. – К., 2006. – С. 353.
3. Реєнт О. П. Завжди у пошуку нового (академіку В.А.Смолію – 50) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 5; Історіографічні дослідження в Україні. Випуск 10. Об'єднаний випуск. У 2-х частинах. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 10.
4. Матях В. М. Назв. пр. – С. 353.
5. Реєнт О. П. Завжди у пошуку... – С. 10.
6. Степанков В. С. Валерій Смолій – академік НАН України // Academia на пошану Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження). Історичні дослідження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 38-39.

7. Матях В. М. Назв. пр. – С. 355.
8. Тронько П. Т. Назв. пр. – С. 8.
9. Реєнт О. П. Завжди у пошуку... – С. 14, 16.
10. Матях В. М. Назв. пр. – С. 358.
11. Реєнт О. П. Назв. пр. – С. 17.
12. Його ж. Слово про вченого // Україна крізь віки... – С. 19.
13. Матях В. М. Назв. пр. – С. 362; Її ж. Смолій Валерій Андрійович // Енциклопедія історії України. – К., 2012. – Т. 9. – С. 673.
14. Матях В. М. Валерій Андрійович Смолій. – С. 362.
15. Там само. – С. 358.
16. Там само. – С. 357.
17. Там само. – С. 357-358.
18. Її ж. Смолій Валерій Андрійович. – С. 672.

V. Stepankov. The ascetic of historical science. In this article an attempt is made to depict in general outline the picture of the path of life and scientific creative work of the present-day outstanding scientist and organizer of the historical science in Ukraine – Valeriy Andriyovych Smoliiy. It's drawn attention to the most important milestones of his biography that let to trace the process of his formation as a personality the methodological base of his historical mode of thinking, his administrative, public and political activity. It is given prominence to two periods of his life as thescientist and the manager of organizational measures in the domain of revival and development of the science.

The first period includes 1974-1993 years during which he turns into a well-known historian of Ukraine with a powerful creative potential. Having started the investigation of the problem of consciousness of different strata of society of the XVIII century, at the end of 80-ies – at the beginning of 90-ies of the XX century, and having critically reinterpreted the postulates of Marxist methodology, he outlined the keystone theoretical principles of working out the new conceptual vision of the Medieval and the Early New history of Ukraine. At the same time his administrative and organizational talents became apparent. Consequently in 1993 the collective of the Institute of History of Ukraine elects ValeriySmoliiy as their director.

The second period began in 1993 and is going on up to the present time. It's characterized by the organic combining of incredibly intensive scientific creativity with the reorganization of functioning of all the subdivisions of the headed by hens the academic institution. It's difficult to overestimate his work in the developing of the new conception of the national and liberation movements in the XVII century in the clarification of functioning of the political system of Herman ship, in clearing up of formation of the Ukrainian State idea of the XVII-XVIII centuries etc. In general 1500 works were published by him.ValeriySmoliiy also played the leading role in the reorganization of theInstitute of History into the scientific Centre of the development of the historical science of Ukraine.

Key words: *ValeriySmoliiy; the historical science; the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Science of Ukraine; investigations; problem; the organizer of science; scientist.*

Отримано: 11.07.2014 р.